

ԱՍԱՏՈՒՐ ՄՆԱՅԱԿԱՆՅԱՆ

ՍՏԵՓԱՆՈՍ ՍՅՈՒՆԵՑՈՒ ՆՈՐԱՀԱՅՏ ՏԱՂԵՐԸ

Մաշտոցի անվան Մատենադարանի № 3503 տաղարանը (1394 թ.) հոգևոր երգերի մի մեծարժեք ժողովածու է, որտեղ ընդօրինակված են արտաշարակնոցային ստեղծագործություններ (տաղեր, մեղեդիներ և այլն)՝ ծիսական հազվագեղ ձևերով։ Որպես այդպիսին այն ավարտուն ձևի մեջ չէ և կարծես, հնից գալով, ձգտել է կատարելության։ Ըստ երևույթին, այդ ընթացքն այդպես էլ կանգ է առել՝ հանդիպելով, հավանաբար, Գանձարան ժողովածուների և նրանց տաղարանային բաժինների բուն զարգացմանը։

Քննվող ժողովածուն վաղուց է ինչ արժանացել է մեր ուշադրությանը հատկապես իր մի քանի հին տաղերով ու մեղեդիներով։ Այդտեղից էր, որ տպագրեցինք Մովսես Խորենացու մի գողտրիկ մեղեդին¹։ Նաև այդ տաղարանի հիման վրա ենք ձգգրտել Գրիգոր Նարեկացու «Սէր յառաւօտէ» նորահայտ մեղեդին²։ Նշված տաղարանից քաղել ենք ուրիշ ստեղծագործություններ ևս, որոնց թվին են պատկանում սույն հոդվածի համար նյութ հանդիսացող երկու տաղերը։ Դրանք պատկանում են Ստեփանոս Սյունեցուն և ունեն հետևյալ խորագրերն ու սկզբնատողերը։

ա) Ի Սիւնեաց եպիսկոպոսէ Ստեփանոսէ ի սուրբ խաչն

Սկիզբն անըսկըզբան սկըզբնաւորեալ խորհրդոյ սկիզբն...

բ) Ստեփանոսի Սիւնեաց եպիսկոպոսի տաղ սուրբ խաչին

Սըրբոյ խաչին զաւրութիւն վաղագոյն տեսեալ...

Առաջին տաղի հեղինակի մասին լրացուցիչ տեղեկություն կա նույն տաղարանի ցանկում. «ԸԻԳ. Ի սուրբ խաչն՝ Ի Սիւնեաց եպիսկոպոսէ», իսկ երկրորդի մասին՝ ծայրակապում՝ «Ստեփանոս» և ցանկում. «ԸԻԷ. Սուրբ Խաչին Սիւնեաց եպիսկոպոսէ»։

Այդ տաղերի վերաբերյալ կարևոր տեղեկությունների հանդիպեցինք նաև Հայկազյան բառգրքում։ Պարզվում է, որ նրա հեղինակներն իրենց ձեռքի տակ ունեցել են յուրաքանչյուրից մեկ կամ մի քանի ընդօրինակություն և օգտվել որոշ բարդ բառերի բացատրության ժամանակ։ Օրինակ, № 3503 տաղարանում եղած առաջին տաղի «Աւձինաշարժ» բառի բացատրությունը որոնելիս այդ բառարանում հանդիպում ենք Ստեփանոս Սյունեցու համապատասխան տողերին.

¹ «Գրական թերթ», 1967, ապրիլ 28։

² «Գրական թերթ», 1964, հունիս 5։

Լրումն օձինաշարժ զէն՝ յահեկիս աջաւորեալ,
Դէտ ինքն ի լերինն զաշտականի զէմ փառանուն...

(Տե՛ս ստորև տպագրվող բնագրի 23—24 տողերը):

Նույնը պիտի ասել նաև «Նոյինասաստին» բառի վերաբերյալ, որի բացատրության ժամանակ մեջ է բերված հետևյալ տողը.

Նոյինասաստին նորոգ կենաց պատճառ ցուցար...

(Տե՛ս ստորև ներկայացվող բնագրի 5-րդ տողը):

«Ռահինախոով» բառի մեկնության կապակցությամբ արտագրված է

Մով ռահինախոով նաւակառոյց ծուփ միջնալեաց...

տողը (Տե՛ս ստորև ներկայացվող բնագրի 16-րդ տողը):

Երկրորդ տաղից՝ «սրբարար» բառի կապակցությամբ մեջ են բերված հետևյալ տողերը.

Որ եղեր սեղան սրբարար հրոյն,
Օրհնեալ ես, խա՛չ, բնծայող լուսոյ...

(Տե՛ս ստորև ներկայացվող երկրորդ տաղի 32—33-րդ տողերը):

Կարևոր է նաև այն, որ այդ տողերի դիմաց առկա են նշումներ.

«Սիւն. տաղ խշ», այսինքն, Սիւնեցոյ տաղ եաշի: Դրան համապատասխան, Ա հատորի առաջաբանում տրված աղբյուրների համառոտումներից տեղեկանում ենք, որ բառարանի հեղինակները նկատի են ունեցել Ստեփանոս Սյունեցուն: Պարզ է, որ նրանց օգտագործած ձեռագրերում եղել են որոշակի նշումներ հեղինակի՝ «Ստեփանոս Սյունեցու» մասին: Ուշագրավ է նաև այն պարագան, որ բառարան կազմողները փորձել են որոշել, թե ո՛ր Ստեփանոս Սյունեցու մասին է խոսքը: Նրանք նշում են, թե այդպես են կոչվել շատ գործիչներ, սակայն, իրենք նկատի ունեն երկուսին («առաջնոյն» և «միջնոյն»), որոնց գործերը շփոթված են միմյանց հետ. առաջինը՝ V դարից, իսկ երկրորդը՝ VII: Առաջինին են վերագրում «Աւագ օրհնութեան» շարականները, իսկ երկրորդին՝ առհասարակ «ղշարականսն»: Ապա ավելացնում են, թե ձեռագրերում «Կան և տաղք պէս-պէս, է՛ որ վսեմ ոճով, և է՛ որ միջակ կամ ստորին՝ առաջնոյն կամ միջնոյն ի ղէպ եկեալք»:

Այսպես, ուրեմն, մեզ հետաքրքրող տաղերի մասին արդեն կա նաև կարծիք, որի համաձայն նրանք կա՛մ V դարի Ստեփանոս Սյունեցուն են, կա՛մ VII (իմա՝ VII—VIII դդ.):

Վերջերս Ա. Քյոշկերյանը գտավ քննարկվող երկու տաղերից առաջինի երկու այլ բնօրինակություններ, որոնք նա սիրով տրամադրեց մեզ օգտագործելու: Դրանցից մեկը, բնօրինակված Փարիզի ազգային մատենադարանի № 79 ձեռագրում, սկզբից պակասավոր լինելով, զրկված է խորագրից (ուր կարող էր հեղինակի անունը նշված լինել), իսկ մյուսի (Մաշտոցի անվան Մատենադարան, ձեռագիր № 7785) խորագրում հեղինակի անվան հիշատակություն չկա:

Առհասարակ առկա երեք ընդօրինակությունները, մասամբ և Հայկազյան բառգրքի նշումները, իրենց բնագրագիտական տվյալներով համոզում են, որ գործ ունենք հնից եկող տաղերի հետ, որոնք իրենց զարգացման աստիճանով համապատասխանում են VII—VIII դարերին և հատկապես այդ ժամանակաշրջանի երաժիշտ-բանաստեղծ Ստեփանոս Սյունեցուն:

Բնականաբար, մեզ համար այստեղ հատուկ նշանակություն է ստանում Ստեփանոս Սյունեցու բանաստեղծ լինելու պարագան: Հանրահայտ է, որ նա ստեղծելով հայոց շարականոցի կանոնները, օգտագործել է մի կողմից՝ պատրաստի երգեր, իսկ մյուս կողմից՝ իր ստեղծած կցուրդ-բանաստեղծությունները: Բացի դրանից, ենթադրաբար, «նա համարվում է հեղինակ Մարտիրոսաց շարականների»³, «Սրբութիւն Սրբոց խաչին»⁴ շարականի և «Աւագ օրհնութեան» կանոնների⁵: Ուշագրավ է այն փաստը, որ Ստեփանոս Սյունեցու քույրը՝ Սահակդուխտը, նույնպես երաժիշտ ու բանաստեղծ էր⁶: Հիշենք նաև, որ Ստեփանոս Սյունեցուն է վերագրվում հույն բանաստեղծ Գևորգ Պիսիդեսի «Յաղագս վեցօրեայ արարչութեան» պոեմի թարգմանությունը⁷: Ի վերջո, շմոռանանք, որ նա, ինչպես Մ. Աբեղյանն է պնդում, հայոց շարականոցն ստեղծելուց առաջ, ծանոթացել էր հունական եկեղեցական երգերին ու կանոններին և օգտվել նրանց սկզբունքներից⁸:

Այսպիսով, ունենք բավարար հիմքեր՝ վստահելու նորահայտ երգերի հետ կապված այն վկայություններին, որոնց համաձայն նրանց հեղինակը VII—VIII դարերում ապրած Ստեփանոս Սյունեցին է: Մանավանդ, որ նորահայտ երգերն էլ հանդիսանում են այդ Ստեփանոսի ստեղծագործության տարրերը կազմող հոգևոր թեմաների մշակումներ:

Պետք է նկատել, սակայն, որ Ստեփանոս Սյունեցու վերևում հիշատակված չափածո ստեղծագործությունները շարականոցային բնույթ ունեն (շարական, կցուրդ), մինչդեռ նորահայտ նմուշները պատկանում են արտաշարականոցային բանաստեղծության բնագավառին և իրենցից ներկայացնում են տաղեր: Հարց է առաջանում. կարո՞ղ էր VII—VIII դարերի բանաստեղծը, տվյալ դեպքում Ստեփանոս Սյունեցին, գրել տաղեր: Այս հարցին պետք է դրական պատասխան տալ՝ հենվելով մի շարք փաստերի վրա: Այսպես՝ վաղուց արդեն հայտնի է, որ նշված դարերից առաջ Հովհան Մայրավանեցին, Դավթակ Քերթոզը, Կոմիտաս կաթողիկոսը և ուրիշներ արդեն ստեղծել էին համապատասխան որոշ բանաստեղծություններ: Այնուհետև, վերոհիշյալ № 3503 ձեռագրից ի հայտ եկած Մովսես Խորենացու մեղեդին ևս չի պատկանում շարականոցային երգերին: Ի վերջո, Դիոնիսիոս Թրակացու Քերականության հայ

3 Մ. Աբեղյան, Երկեր, Գ, 1968, էջ 539—540:

4 Նույն տեղում: Գ. Ավետիսյանը որոշակիորեն «Սրբութիւն սրբոց»-ը համարում է գործ Մոկաց տեղ Ստեփանոսի («Մեկնութիւն շարականաց», էջ 515): Թվում է, թե դա հիշտ կլինի, որովհետև Ստեփանոս Սյունեցու նորահայտ տաղի ծայրակապը «Ստեփանոս» ձևով է, իսկ «Սրբութիւն սրբոց»-ինը՝ «Ստեփաննոս»: Դժվար թե նույն հեղինակն իր անունը տարբեր ձևերով գրեր:

5 Ղ. Ալիշան, Սիսական, 1893, էջ 128:

6 Մ. Աբեղյան, Երկեր, Գ, էջ 540:

7 Առ, Երկերի ծոցովածու, Բ, 1967, էջ 466:

8 Մ. Աբեղյան, Երկեր, Գ, էջ 540: Ստեփանոս Սյունեցու կյանքի և գրական ժառանգության, այդ թվում նաև շարականների վերաբերյալ օգտակար գործ է կատարված Մ. Գրիգորյանի «Ստեփանոս Սյունեցի» գրքույկում (Պեյրութ-Լիրանան, 1958):

հին մեկնիչները, այդ թվում նաև ինքը՝ Ստեփանոս Սյունեցին, արդեն խոսում են տաղի և նույնիսկ արտակենդեցական բանաստեղծությունների առկայության մասին։ Ուստի տեսականորեն հնարավոր է, որ Ստեփանոս Սյունեցին ևս գրած լինե՞ր հոգևոր տաղեր ու այլ երգեր։ Կիրակոս Գանձակեցու վկայության համաձայն նա, իրոք, գրել է շարականներ, կցուրդներ և ուրիշ երգեր. «Արար և երգս հոգևորս քաղցր եղանակա՝ շարականս և կցուրդս և այլ երգս»⁹։ Մ. Արեղյանը քննելով այս հաղորդումը, միաժամանակ վկայակոչում է Ստեփանոս Օրբելյանին և առաջնությունը տալով նրան, Ստեփանոս Սյունեցու բանաստեղծությունները համարում է միայն շարականներ (այն էլ կասկածելով) ու կցուրդներ¹⁰, մոռանալով, որ Կիրակոս Գանձակեցին թվարկում է հոգևոր երգի ոչ թե երկու, այլ երեք տեսակ. «շարականս, կցուրդս և այլ երգս»¹¹։ Եվ քանի որ շարակնոցները, բովանդակելով առհասարակ հոգևոր երգեր, իրականում բաղկացած են շարականներից և կցուրդներից, պարզ է, որ Ստեփանոս Սյունեցու մասին ասված «շարականս, կցուրդս և այլ երգս» դարձվածքի համաձայն, նրան պիտի համարել նաև այնպիսի երգերի հեղինակ, որոնք չեն համընկնում «շարական» և «կցուրդ» հասկացություններին։ Ահա հենց այդպիսիներից են նորահայտ տաղերը։

Ասացինք արդեն, որ Մ. Արեղյանը, քննելով մեր հին հոգևոր երգերը, նրանց մեջ տեսնում է շարականներ և կցուրդներ։ Պետք է նկատել, սակայն, որ նա կցուրդների տակ է զետեղում թե՛ աստվածաշնչային հարասացությունները, թե՛ նրանց նման ստեղծված կցուրդները, թե՛ փոքր-ինչ ինքնուրույն երգերը և թե՛ ավելի ավարտուն ու ամբողջական ստեղծագործություններ։ Այլ կերպ ասած, կցուրդ հասկացությունը շատ է ընդարձակվում և առաձգականանում։ Ըստ երևույթին այդտեղ են ներառված նաև Կիրակոս Գանձակեցու բնութագրած «այլ երգերը», որոնք ավելի ճիշտ գնահատվելիս պիտի որ դուրս բերվեն կցուրդներից և դրվեն առանձին կոչումի տակ։ Մեր կարծիքով, հենց այստեղ պիտի որոնել մեր հոգևոր երգի այն տեսակները, որոնք հետո ավելի զարգացան և տարածվեցին որպես տաղ ու մեղեդի։ Իրականում վերջիններիս սկիզբը ցույց է տրվում Գրիգոր Նարեկացու մոտ, որով նրանց վաղ շրջանի պատմությունը մթազնվում է։ Ստեփանոս Սյունեցու քննվող տաղերը, ինչպես և այլ ստեղծագործություններ օգնում էն սույն հարցի մեջ որոշ պարզություն մտցնելու գործին։

Որ արդեն VII—VIII դարերում եղել են նաև տաղեր, դա արդեն փաստ է՝ զեթի զեմս Ստեփանոս Սյունեցու նորահայտ բանաստեղծությունների, որոնք Հայկազյան բառգրքի վկայության համաձայն ևս պիտի կոչվեն «տաղք»։

Քննվող հարցի կապակցությամբ բացառիկ արժեք ունի նաև բանաստեղծի քրոջ՝ Սահակղուխտի «Սրբբուհի Մարիամ...» սկզբնատառերով գրված բանաստեղծությունը։ Մինչև վերջին ժամանակներս այս սկսվածքի տակ մի օտար բեկոր էր պատկերացվում։ Մեծ բարերախտությամբ Ն. Պողարյանը (Մովսեկան) գտավ և տպագրեց իսկականը՝ քաղելով 1491 թ. մի ժողովածուից, որը բովանդակում է շարականներ, մանրուսմունք, կցուրդներ, մեղեդի-

9 Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմություն հայոց, աշխատասիրությամբ Կ. Ա. Մելիք-Օհանջանյանի, Երևան, 1961, էջ 72։

10 Մ. Արեղյան, Երկեր, Գ, էջ 539—540։

11 Մ. Արեղյանի օգտագործած հրատարակության մեջ՝ «շարականս, կցուրդս և երգս»։

ներ, տոնացույց և ավետարանացույց¹²։ Ի՞նչ է իրենից ներկայացնում այս բացառիկ նմուշը. տա՛ղ, մեղեդի՞, շարական, թե՞ կցուրդ։ Մեր ունեցած պատկերացումների համաձայն, դա պատկանում է տաղ-մեղեդիների և ոչ թե շարական-կցուրդների շարքին։ Այս կապակցությամբ հետաքրքրական է Ստեփանոս Օրբելյանի վկայության այն հատվածը, ուր Սահակդուխտի մասին ասվում է. «Եւ արար կցուրդս և մեղեդիս քաղցրեղանակս, յորոց մին՝ Սրբուհի Մարիամ, որ իւրով անուամբ է յօրինեալ»¹³։ Այս վկայությունը մեզ համար այստեղ արժանի է ուշադրության մի շարք առումներով։ Նախ, որ նշված գործն բաց այդ վկայության կոչվում է կամ կցուրդ կամ մեղեդի, երկրորդ, որոշակիորեն վկայվում է, որ VIII դարում կային մեղեդիներ, և բանաստեղծի քույրն էլ է գրել այդպիսի բանաստեղծություններ։ Քանի որ Սահակդուխտի երգը գտնվում է հրապարակի վրա, իսկ մենք որոշ գաղափար ունենք տաղերի ու մեղեդիների ընդհանուր կառուցվածքի մասին, ուստի կարող ենք ասել, որ դա էլ մի սովորական մեղեդի է կամ տաղ։

Հետաքրքրական է նաև հետևյալ հանգամանքը։ Այդ կցուրդը կամ մեղեդին ձևական առումով նման է Ստեփանոս Սյունեցու երկրորդ տաղին։ Երկուսն էլ գրված են կրկնականերով, երկուսն էլ ունեն նույնաձև ծայրակապ («Ստեփանոս», «Սահակդուխտ»), երկուսն էլ գրված են համեմատաբար պարզ ոճով և հեռու են ճարտասանական ձևերից ու խրթնությունից։ Ահա մեկական տուն այդ ստեղծագործություններից, որոնց վերջին 2-ական տողերը՝ նրանց կրկնականերն են։

Ստեփանոս Սյունեցու երգն սկսվում է այսպես.

Սրբոյ խաչին զարութին վաղագոյն տեսեալ,
Մարգարէից սրբոց գուշակեալ։
Աւրհնե՛ալ է փայտն՝ ընծայող լուսոյն,
Յորմէ ծագեաց մեզ լոյս, զմեզ լուսաւորեաց...

Ահա և Սահակդուխտի երգի առաջին տունը.

Սրբուհի Մարիամ, անապական տաճար
Եւ կենարար բանին ծընաւդ և մայր.
Աւրհնե՛ալ ես դու ի կանայս,
Բերկրեալ տիրամայր և կոյս...

Հենց լոկ այս փաստերը ցույց են տալիս, որ իրոք գործ ունենք միասնական ստեղծագործությունների հետ, որոնք հնում կարող էին կոչվել երգ, մեղեդի, անգամ կցուրդ, բայց ոչ երբեք շարական։ Հետագայում հենց նման գործերն էին, որ ճանաչում գտան որպես մեղեդի, երբեմն էլ որպես տաղ՝ կապվելով գանձարան ժողովածուների և երաժշտական հատուկ եղանակների հետ։

Այդ նմուշներում առկա խոսքի մեղմ շունչը, կրկնականների հավելյալ քնարականությունը և այլ տվյալներ ինքնին նրանց կապում են ժողովրդական երգերի հետ։ Ինքը՝ Ստեփանոս Սյունեցին, խոսելով իր ժամանակի քնարական երգերի մասին, գրում է. «Եւ զքնարական քերդութիւն ներդաշնակապէս, այ-

¹² «Հասկ», 1951, էջ 366։

¹³ Ստեփանոս Օրբելյան, Պատմութիւն նահանգին Սիսական, էջ 182։

սինքն զգուսանական դալլալիկմն, նման սմին թեթև յընթացուցանել ըստ նմին խորհրդոց. և ստեղծանին ամենայն դալլալիկքն հագնեցողութեամբ և ոչ այն միայն, այլև յաստուածայինս»¹⁴: Խոսելով գուսանական-աշխարհիկ երգերի ու կրոնական բովանդակություն ունեցող ստեղծագործությունների առնչությունների մասին, Ստեփանոս Սյունեցին ուշադրավ տեղեկություններ է տալիս նաև քնարական բանաստեղծությունների այլ տեսակների վերաբերյալ: Օրինակ, «գլխանդադատական թուլակի և աշխարապէս» դարձվածքի կասկածությունամբ նա գրում է. թե պիտի նկատի ունենալ «զգոցողական և զփաղաքական» ենթատեսակը, «որ լինի գորովական բանք առ տղայս և կամ առ սիրելիս և առ եղբարս, երբեմն ի կենդանութեան և երբեմն ի մահունոցա...»¹⁵:

Զխորանալով այլ մանրամասնությունների մեջ, կարող ենք ասել, որ, իրոք, Ստեփանոս Սյունեցու օրերին հրապարակի վրա էին զանազան երգեր, այդ թվում նաև տաղեր, մեղեդիներ՝ շարադրված ինչպես աշխարհիկ, այնպես էլ հոգևոր թեմաներով:

Ունենալով այսպիսի պատկերացում նշված երկու տաղերի հեղինակային պատկանելիության հարցում, այստեղ կկամենայինք մատնացույց անել մի ուշադրավ երևույթ ևս: Ստեփանոս Սյունեցու նորահայտ տաղերի մեջ արդեն առկա են տարատեսակության որոշակի տվյալներ: Սթե առաջինն ազատ բանաստեղծությամբ հորինված խրթնառճ ստեղծագործություն է՝ հարուստ ճարտասանական արտահայտչամիջոցներով և արտասովոր բառաբարդումներով, ապա երկրորդը, ինչպես նշվեց, զրաբարի միանգամայն սովորական բառապաշարով և համեմատաբար հասկանալի ոճով է գրված: Այստեղ առկա կրկնակային քնարականությունն էլ մտածել է տալիս՝ արդյո՞ք մեկը տաղ, մյուսը մեղեդի չէ՞ գրված նույն տոնի համար:

Այս հարցի քննությունը թողնելով ապագային, երբ ձևագրերից երևան կգան նոր տվյալներ, այժմ փորձենք փոքր-ինչ անդրադառնալ հատկապես առաջին տաղի բանարվեստին:

Նշված տաղի մեջ գլխավորը՝ ազատ բանաստեղծության այն մշակված ու կայուն տեսքն է, որը կարող է համարվել դասական: Հիմքը՝ ազատ բանաստեղծությունն է, որի արվեստը գալիս է շատ վաղ ժամանակներից: Պետք է նկատել, որ այդ բանաստեղծությունը դուրս է եկել շարականներին, կցուրդներին, ողբերին, «քաջուորակի» տաղերին և այլ նմաններին հատուկ ձևերից ու նրանց ծավալներից, միտելով դեպի այն նոր տարատեսակը, որ հետագայում պիտի ճանաչվեր որպես հոգևոր տաղ և որին պիտի հետևեին Գրիգոր Նարեկացին ու նրա հաջորդները:

Ինչպես գիտենք, ազատ բանաստեղծության ամենագլխավոր գործոնը տողային միավորն է, ուր խոսքի ընթացքը՝ մտքի ու շափի առումով ծավալվում է այդ ռիթմիկ հատվածների օգնությամբ: Ստեփանոս Սյունեցին, որպես հայ և հունական բերթության լավատեղյակ բանաստեղծ ու մեծ երաժիշտ, կարողացել է իր առաջին տաղում բացառիկ վարպետությամբ օգտվել տողի մասին ասված այդ հիմնական առանձնահատկությունից: Նրա տաղի բոլոր տողերն

¹⁴ Н. Адонц. Дионисий Фракийский и армянские толкователи, Петроград, 1915, էջ 193:

¹⁵ Նույն տեղում, էջ 194:

այնքան անկախ ու ավարտուն տեսք ունեն, որ միմյանցից անջատվում են հիմնականում կամ միջակետով, կամ վերջակետով

Ստեփանոս Սյունեցին որպես ութմեքի վարպետ, ձգտել է որքան հնարավոր է մոտենալ հավասարաքանակ տողային միավորների: Ըստ այդմ էլ բանաստեղծության մեջ վանկերը մոտավորապես նույն քանակն ունեն՝ 13—16, ուր էլ իշխում են 13—14 վանկանոց տողերը: Այստեղ ներքին ութմեքի նույն ընկալումը և երաժշտական եղանակի խաղացած դերը՝ տաղի ստեղծման պահին, նպաստել են, որ ամեն տող որոշակիորեն ունենա 3-ական ոտք: Այդ ոտքերից առաջինը երբեմն տատանվում է 5—6 վանկերի միջև, իսկ երկրորդն ու երրորդը, որպես կանոն, բաղկացած են 4-ական վանկերից: Ուստի հիմնական միավորները 5—4—4 կամ 6—4—4 ոտքերն են:

Տաղաչափական առումով Ստեփանոս Սյունեցու առաջին բանաստեղծությունը մեզ հայտնի առաջին ընդարձակ (56 տող) ստեղծագործություններից է, որն ամբողջապես շափված է կանոնավոր տաղաչափության միտող կայուն ոտքերի վրա, որի շնորհիվ էլ ծնվել է մեծապես երաժշտական տաղ:

Այդ նույն երգն աչքի է ընկնում նաև մի ուրիշ առանձնահատկությամբ, դա տողերի ծանրաբեռնվածությունն է գաղափարական խտացված բովանդակությամբ: Տաղի առաջին կեսում իշխում են ստվածաշնչային գրվազները. ամեն տողում մեկ կամ երբեմն էլ մի քանի գրվազ է խտացված և հարմարեցված բուն թեմայի՝ ս. խաչի գրվատմանը: Դրանցից յուրաքանչյուրը հասկանալու համար պետք էր քաջածանոթ լինել աստվածաշնչին: Վերցնենք հետևյալ տողը, ուր նորից խոսքը ս. խաչի մասին է. «Աբրահամինափորձ սարեկաճիւղ ծառ ծաղկեցար»: Այստեղ ակնարկված է Աբրահամի հավատարմության, նրա կրած փորձության, որդուն՝ Իսահակին զոհաբերության տանելու գրույցի, սարեկա ծառի ճյուղերից կախված խոչի հայտնվելու, դրանով Իսահակին որպես զոհի փոխարինելու ողջ պատմությունը: Նույնը կարելի է ասել նաև «Ամաղէկամարտ սուր ի ձեռինն Մովսիսի» տողի վերաբերյալ, որը պահանջում է իմանալ Ամաղեկի դեմ Մովսեսի հովանավորած մարտի պատմությունը:

Այս կապակցությամբ յուրատեսակ խտացումների ենք հանդիպում ի դեմս ճոխ բառաբարդումների: Հենց վերևում բերված օրինակներից վերցնենք «Աբրահամինափորձ» «սարեկաճիւղ», «Ամաղէկամարտ» ձևերը, որոնց նմաններով այնքան հարուստ է քննվող տաղը:

Ուշագրավ արժանիքներ ունի նաև Ստեփանոս Սյունեցու երկրորդ տաղը, մանավանդ իր կանոնավոր տներով, փոքր ծավալով, կրկնակով, լեզվով, ոճով և այլ առանձնահատկություններով:

Այս երկու տեսակին էլ մեծ ապագա էր վիճակված: Դրանք, ինչպես նաև Մովսես Խորենացու և Սահակոսի վերոհիշյալ մեղեդիները վկայում են, որ նման ուրիշ տաղեր ու մեղեդիներ ևս պիտի եղած լինեին Ստեփանոս Սյունեցու օրերին, ինչպես նաև նրանից առաջ ու հետո ընկած ժամանակներում: Եվ հիմնականում հենց այդ դեռևս պատշաճորեն չնկատված ու վեր չհանված շերտի վրա է, որ հետագայում Գրիգոր Նարեկացու հզոր գրչի տակ իրենց որոշակի կերպարանավորումն են գտնում տաղերն ու մեղեդիները:

Իսկ, որ իրոք, Գրիգոր Նարեկացին կարող էր օգտված լինել նման ստեղծագործություններից, դրա ապացույցը տալիս է Ստեփանոս Սյունեցու նորահայտ տաղերից առաջինը: Բերենք մի քանի փաստ:

Գրիգոր Նարեկացին հաճախ իր տաղերն սկսում է նույնանման և նույնահնչուն բառերով. այսպես՝

Ի նոյն նորոյ նորին, նոյն նիւթ...

կամ՝

էն էին անէին եղանի եղակ եղկելի...

Այս եղանակով է ստեղծված նաև Ստեփանոս Սյունեցու առաջին տաղի սկիզբը.

Սկիզբն անբսկզբան սկզբնաւորեալ խորհրդոյ սկիզբն...

Ստեփանոս Սյունեցու այդ տաղում կան առանձին դարձվածքներ ու բառաձևեր, որոնց նմանություններին հանդիպում ենք նաև Գրիգոր Նարեկացու տաղերում. օրինակ, Ստեփանոս Սյունեցու մոտ կարդում ենք. «...Ծով ոահինախռով... խաղայր դարձ նոյն ի դարձ»: Դրան համապատասխան Գրիգոր Նարեկացու մոտ առկա է. «Ծով խոր հերձաւ... դարձ նոյն ի դարձ խաղայր»: Ստեփանոս Սյունեցին գրում է «գեղաշիտակ տունկ կիպարի», իսկ Գրիգոր Նարեկացու մոտ կարդում ենք. «գեղաշիտակ ծայրից ծաղկանց»: Առատ են նման սկզբունքով ստեղծված բառաբարդումները. անեղինաշէն/եղեղնաշէն, հերձինապտոյտ/շրջանապտոյտ և այլն: Զփորձելով շարունակել զուգորդումները, թվարկենք Ստեփանոս Սյունեցու առաջին տաղում հանդիպող մի քանի ուրիշ բառաբարդումներ, որոնք ինքնին հիշեցնում են Գրիգոր Նարեկացու ստեղծագործություններում առկա համապատասխան բառաձևերը. «անվայրենափակ», «միջնածաղիկ», «բազմաշաւիղ», «նոյինասաստ», «Աբրահամինափորձ Սարեկաճիւղ ծառ», «խայտախարիր», «Ամաղէկամարտ», «շաւիղինաշնորհ», «կառակերտեալ» և այլն: Կան տողեր, որոնք եթե նույնությամբ չեն հանդիպում Գրիգոր Նարեկացու տաղերում, այդուամենայնիվ, հիշեցնում են նրան: Ահա մի այդպիսի հատված.

Սարգին և սոսին նոճ մայրենի խիտ յանտառէ.

Լրումն աւձինաշարժ դէն յահեկին աջաւորեալ.

Դէտ ինքն ի լերինն դաշտական՝ ի դէմ Փառանոյ...

Այսպիսով կարող ենք համոզված ասել, որ Ստեփանոս Սյունեցու հրատարակվող տաղերը, Մովսես Խորենացու և Սահակոյի մեղեդիները այն առաջին ստեղծագործություններն են, որոնք որոշակի հիմք են տալիս համապատասխան ստեղծագործություններ որոնել Գրիգոր Նարեկացուց առաջ ընկած ժամանակներում: Նման նմուշների հայտաբերումն ու քննությունը հիմք կտան բացահայտելու մեր միջնադարյան բանաստեղծության այն ճյուղավորման սկզբնական շրջանի պատմությունը, որի հիման վրա և գրական ընդհանուր առաջընթացի շնորհիվ աճեցին ու զարգացան մեր հոգևոր տաղերն ու մեղեդիները:

Դալով տպագրության ներկայացվող տաղերի գաղափարական բովանդակությանը, պիտի ասել, որ դրանք երկուսն էլ վերաբերում են ս. խաչի դրվատմանը: Երկուսի էլ նպատակն է եղել քրիստոնեության ամրապնդման բարոյը: Այս առումով առանձնապես կրքով ու սուր նպատակադրությամբ է գրը-

ված առաջին տաղը: Հեղինակը, քաջածանոթ լինելով աստվածաշնչային բոլոր գրվածքներին, ընտրել է համապատասխան իրողություններ, զաղափարներ և նրանց օգնությամբ զրահորել իր ժամանակի տիրող իրականության որոշակի վերաբերմունքը՝ մի կողմից քրիստոնեության, իսկ մյուս կողմից նրա հակառակորդների նկատմամբ: Տաղի միջով անցնում է մարտական տրամադրություն, մի բան, որ չի նկատվում երկրորդ տաղում: Եթե վերջինում ս. խաչը գրվատվում է մերթ որպես «տունկ անմահութեան», մերթ՝ «երկնաւոր սանդուղք», մերթ՝ «փառաց աթոռ», ապա այդպիսին չէ առաջին տաղի, մանավանդ նրա երկրորդ կեսի ոգին: Ահա մի բանի տող այդ մասից.

Սա է ամբուսիւն, պարիսպ՝ ընդդէմ հակատողաց...

Սա է ախոյեան թագաւորաց և իշխանաց.

Սովաւ զաւրանան ազատագունդք տիեզերաց:

Սա՛ անպարտելի սուսէր ընդդէմ զաւրավարաց...

Սա է ահարկու յահեղ աւուրն ապրստամբիցն...

Ահեղակերպ փայլմամբ հուր կիզանող խընդիր վիրժուց...

Այս տողերում խաչը ներկայացվում է արդեն ոչ թե աստվածաշնչային անցյալի հերոսապատումների հենքի վրա՝ ինչպես տաղի առաջին մասում, այլ բանաստեղծի ժամանակվա առօրյայի:

Գ. Ավետիքյանը, խոսելով Ստեփանոս Սյունեցուն վերագրված մի շարականի («Սրբութիւն սրբոց...») մասին, գտնում է, որ այն պատկանում է X դարի գործիչ Ստեփանոս Մոկացուն, միաժամանակ ավելացնելով հետևյալ միտքը. «...յարմարի ևս այլոց հանգամանաց ժամանակին. զի յայսմ դարու զօրացան պապիկեան աղանդաւորք՝ արհամարօղք խաչի, եկեղեցւոյ և ամենայն սրբազան պաշտամանց ընդդէմ որոց վարդապետք ժամանակին զինեցան բազում օրինակաւ»¹⁶: Պետք է նկատել, որ X դարում ոչ թե պապիկյաններն էին զորացել, այլ թոնդրակեցիները: Միաժամանակ պետք է ավելացնել, որ Գ. Ավետիքյանի դիտողությունը ճիշտ կլիներ նաև Ստեփանոս Սյունեցու տաղերի կապակցությամբ, երբ, իրոք, ծավալվում էր պապիկյան շարժումը:

Իսկ, որ Ստեփանոս Սյունեցին ևս գտնվում էր նման պայքարի մեջ, դա վկայվում է նրա երկերի միջով անցնող համապատասխան հայացքներով և հատկապես իր մի գրվածքի բովանդակությամբ, որի խորագիրն է. «Ստեփանոսի Սիւնեաց եպիսկոպոսի... ասացեալ ի զիմաց հերետիկոսաց»¹⁷:

Ըստ երևույթին Սյունիքում էլ նա ստիպված էր պայքարել աղանդավորական տրամադրությունների դեմ. «Եւ սրբեաց ճիւղաբարոյ երկիրն Սիւնեաց յամենայն պղծութենէ, և լուսաւորեաց զնոսա դիտութեամբ աստուածային օրինացն» — ասվում է նրա կենսագրության մեջ¹⁸:

Մատնացույց արվող պարագան ուշագրավ է առհասարակ թե՛ Ստեփանոս Սյունեցու և թե՛ ուրիշների գրած համապատասխան ստեղծագործությունների կապակցությամբ: Ուստի անհարկի չէր լինի նշել մի բանի օժանդակ փաստ: Դեռևս V դարի համար վկայված է, որ ժամանակի զույգ կաթողիկոսների մոտ

16 Գ. Ավետիքյան, Բացատրութիւն շարականաց, Վենետիկ, 1815, էջ 515:

17 Բ. Սարգիսյան, Մայր ցուցակ..., Բ, 1924, էջ 1059: Տե՛ս նաև Մաշտոցի անվան Մատենադարան, ձեռ. № 841, Թերթ 40ր:

18 «Գիրք որ կոչի Այսմաւորք», Կ. Պոլիս, 1730, էջ 668 (264Ը):

են գալիս Անտիոքի Ավշին գյուղի աղանդավորները և հայտարարում, թե «ոչ գուլ զՄարիամ աստուածածին, և ոչ զխաչն աստուծոյ խաչ, այլ զողոց պատ-
ժարան»: Նրանց և նրանց նմանների դեմ պայքարելու նպատակով է ստեղծ-
ված Դավիթ Անհաղթի անունով շրջանառության մեջ գրված հռչակավոր ներ-
քողը՝ «Ի սուրբ խաչն» («Քարձրացուցէք զտէր աստուած...»)¹⁹: Այստեղ էլ
մարտական ոգին ցցուն է՝ ի դեմս խաչի գրվատման. «...թագաւորաց յաղթա-
նակ, իշխանաց յոյս քաջութեան, քրիստոսասէր զօրաց յառաջապահեստ, ա-
խոյանաց քաջաւերութիւն... անզգամաց զգաստութիւն, ստահակաց խրատ,
ընդ վայրապարաց նահանջ...»²⁰:

Համանման հիմք ունեն նաև Թեոդորոս Քոթենավորի ներքողները՝ «Ի
սուրբ խաչն» և «Ի սուրբ կոյսն»: Ուշագրավ է դրանց նախորդող «Ընդդէմ
Մայրազոմեցոյն» մեղադրականը, ուր հեղինակը նկատի ունի իր ժամանակի
աղանդավորներին, մանիքեցիներին, ուստի և պավիկյաններին, որոնց հետ
ունեցած կապի մեջ իրոք մեղադրվել է Հովհան Մայրազոմեցին: Վերջին փաս-
տը համընկնում է Ստեփանոս Սյունեցու գործած ժամանակին և աշխարհա-
գրական կողմերին²¹:

Այդ պայքարը նոր ձևով շարունակվեց թոնդրակեցիների կողմից, որոնք
նույնպես ժխտում էին Քրիստոսի, խաչի, աստվածամոր պաշտամունքը: Նը-
րանք էին, որ խորտակեցին Մանանաղյաց գավառի հռչակավոր խաչքարը,
ինչպես նաև մյուս խաչքարերը²² «ուր և դիպող ժամ հանդիպէր նոցա»²³:

Եվ եթե աստիճանաբար ծնվում էին եկեղեցուն, խաչին ու աստվածամո-
րը նվիրված զանազան ներքողներ, շարականներ, տաղեր, ապա դրանց մեջ
համարյա միշտ էլ առկա էր նաև իր ժամանակի աղանդավորների դեմ մղվող
պայքարի ոգին: Կարելի է ենթադրել, որ խաչքարերի ստեղծման սկզբնական
շրջանի պատմությունն էլ իր շարժառիթներով, թեկուզ և մասամբ, կապված է
եղել այդ պայքարի հետ: Նշված պայքարի արձագանքները այսօր հաճախ
գծվար է նկատել, որովհետև ընդունված սովորության համաձայն համապա-
տասխան մտքերը փոխաբերաբար էին ձևակերպվում և ընդհանրացումների
եղանակով էին գրսևորվում²⁴:

Առհասարակ Ստեփանոս Սյունեցու նորահայտ տաղերը մեծարժեք ստեղ-
ծագործություններ են՝ ինչպես իրենց գրական տեսակի, տաղաչափական ա-
ռանձնահատկությունների, արվեստի, լեզվի, ոճի, այնպես էլ զաղափարական
բովանդակության առումով: Նրանք պակաս նշանակալից չեն նաև իրենց ու-
նեցած երաժշտական եղանակներով, որոնցից այսօր մեզ են հասել խաղային

19 «Մատենադրութիւնք նախնեաց» (Կորիւն, Մամբրէ, Դաւիթ), Վենետիկ, 1833, էջ 99—119:

20 Նույն տեղում, էջ 117—118:

21 «Մատենադրութիւնք նախնեաց» (Յովհանու Իմաստասիրի). այս գրքի վերջին մասումն են
գտնվում Թեոդորոս Քոթենավորի նշված երկերը: Տե՛ս նաև «Տեղեկագիր» ՀՍՍՀ ԳԱ, 1957, № 6,
էջ 96:

22 Արիստակես Լաստիվերտցի, Պատմութիւն, Երևան, 1963, էջ 125—133:

23 Նույն տեղում, էջ 128:

24 Առհասարակ պիտի նկատել, որ այս կարևոր հարցը մինչև օրս մասնագետների կողմից
լուրջ քննության առարկա չի դարձել: Նրանցից յուրաքանչյուրը իրեն հետաքրքրող առանձին
փաստերի կապակցությամբ է միայն, այն էլ երբեմն, փորձել մոտենալ նրան, մինչդեռ մեր մա-
տենադրության հարուստ ու բազմակողմանի նյութերում նման վիճակում լուծված են մնում մեր
անցյալի իրականության համապատասխան արձագանքները:

Ճոխ, բայց լուռ վկաները: Ինչ խոսք, մեծ երաժիշտը, որ հիմնեց հայոց շարակնոցային կարգերը, հենց ինքն էլ ստեղծած կլինեիր իր տաղերի եղանակները:

Քննվող տաղերը ձեռագրերում, երաժշտական առումով ունեն մի քանի ուրիշ հատկանիշներ ևս: Այսպես, առաջին տաղը բաժանված է 3 մասի՝ որպեսզի երգը երգվի տարբեր եղանակներով: Նրանցից 2-րդի դիմաց նշված է «Այլ ազգ. Անառատ տանաբին ձայն», ուր նկատի է առնված, հավանաբար, Ն. Շնորհալու նույնասկիզբ տաղը («Անարատ տաճար և առագաստ լուսոյ»)՝²⁵: Իսկ երրորդի դիմաց՝ «Այլ ազգ. Հոսեալ հրեղին[աց]», ուր, ըստ երևույթին, նկատի է առնված նույնասկիզբ մի հին ու անանուն տաղ²⁶: Բացի դրանից, նորահայտ երկու տաղերին էլ կցված են մեկական ուրիշ երգեր որպես «փոխ»-եր, որոնցից առաջինն սկսվում է «Նոր խորհուրդ կենաց բերումն» (№ 3503, 228ա-բ), իսկ երկրորդը՝ «Այսաւ ցրնձա, նշան յաղթող, փայտ Փրկաւքեան...» (№ 3503, 235բ—237ա) տողով: Դրանք երկուսն էլ տարբեր չափով ու տարբեր կառուցվածքով ստեղծված ավարտուն, ամբողջական այլ երգեր են: Ո՞վքեր են վերջիններիս հեղինակները, դժվար է ասել: Ծիշտ է, երկուսից էլ առանձին տողեր են առնված Հայկազյան բառգրքում²⁷ և նշված նորից Ստեփանոս Սյունեցու անունով, սակայն հայտնի չէ, թե ինչպիսիք են եղել նրանց հիմքերը: Արդյոք այդ տաղերն առանձին-առանձին են հանդիպել նրանց՝ Ստեփանոս Սյունեցու անվան որոշակի նշումով, թե՞ նրանց օգտագործած ձեռագրերում էլ այդ տաղերը կցված են մեզ հետաքրքրող նորահայտ տաղերին՝ որպես փոխեր: Եթե նրանք էլ փոխի գերով են հանդիպում, ինչպես մեր օգտագործած ձեռագրում, ապա դա հիմք չի տալիս դրանց վստահաբար կապել Ստեփանոս Սյունեցու անվան հետ, որովհետև փոխերը սովորաբար ուրիշ գործեր են և ձեռագրերում մեխանիկորեն են մուծվում հիմնական տաղերի հեղինակների անվան տակ՝ առաջացնելով թյուրիմացություններ:

Հավանաբար այդպիսիք են և քննվող փոխերը: Միաժամանակ նկատենք, որ մեզ ծանոթ ձեռագրում առկա են մի քանի օժանդակ տվյալներ ևս այդ փոխերը Ստեփանոս Սյունեցուն վերագրելու համար, որոնք սակայն խիստ անբավարար են: Ուստի մենք առաջժամ բավարարվում ենք այդ փոխերի վրա ուշադրություն հրավիրելով: Տպագրության ենք հանձնում միայն նորահայտ երկու տաղերը, առաջինը՝ մեզ հայտնի երեք, իսկ երկրորդը՝ մեկ ձեռագրի հիման վրա՝ կցելով փոքրիկ բառարան՝ առաջին տաղի որոշ բառերի բացատրության համար:

25 Ն. Շնորհալի, Բանք շափաւ, Վենետիկ, 1928, էջ 444—447:

26 Պահպանված է № 9053 (թերթ 44ա—45ա) և այլ ձեռագրերում:

27 Առաջինից «Սրորէապահակ» բառի բացատրության ժամանակ մեջ են բերված հետևյալ տողերը. «Սրորէապահակ դրախտին՝ Բացումն ամրացեալ ցանգոյն», իսկ երկրորդից՝ «Սովահերձիկ և առաջնորդ Իսրաէլի» կիսատողը՝ «Սովահերձիկ» բառի բացատրության մեջ:

Տպագրվող տաղերի մասին տե՛ս «Սովետական Հայաստան», 1961, հունվար 29 («Միջնադարյան նորահայտ երգեր»):

ՍՏԵՓԱՆՈՍ ԱՅՈՒՆԵՑԻ

1. Ի Սիւնեաց Եպիսկոպոսէ Ստեփանոսէ ի սուրբ խաչն

- Սկիզբն անըսկըզբան սկըզբնաւորեալ խորհրդոյ սկիզբն.
 Անեղինաշէն տունկ բարձրունոյ ստեղծեալ ուղէշ.
 Անվայրենափակ միջնածաղիկ սահման կենաց.
 Էն միատեսակ երկուց ներհակ բազմաշաւիղ:
 5 Նոյինասաստին նորոգ կենաց պատճառ ցուցար,
 Աբրահամինափորձ սարեկաճիւղ ծառ ծաղկեցար:
 Ղաբանու և Յակոբայ հաւտ երամից խայտախարիր,
 Զուրց աւազանին գեղաշիտակ տունկ կիպարի:
 Ամաղէկամարտ սուր ի ձեռինն Մովսիսի,
 10 Զնոյն առ փարաւոն հերձինապտոյտ ռահ ապաքին:
 Բրաբրոն բազմաւրինակ, նիշ ի ճակատ անդրանկա դրացն,
 Համ համազարդեալ լոյս երեսաց մեզ գուշակեաց.
 Շաւիղինաշնորհ ուղղեալ ի մայր կիրանանու:
 Ըիղ կառակերտեալ ամբարձաթիւղ ամպրոպային.
 15 Քիրամի նուէր խնդիր յումմեմէ իմաստնոյ:
 Ծով ռահինախոռով, նաւակառոյց ծովի միջնալեաց,
 Խաղայր դարձ նոյն ի դարձ, զերասանակ ջուրցրն կապտէր.
 Պետ իմաստութեան կաղմեալ ընդ ծով ասպարիսին.
 Փառք կայ ի յաջմէ Սիոնի սկիզբն ի Սինայէ.
 20 Սէիր թերայեան գետավրտակ ելումն ի լոյս.

Աղբյուրներ

A=Ձեռ. № 3503, թերթ 226ա—228ա, ժամանակ 1394 թ.:

B=Փարիզի աղբ. Մատ., ձեռ. № 79, թերթ 385ա—385բ, ժամանակ՝ 1241 թ.:

C=Ձեռ. № 7785, թերթ 436ա—438ա, ժամանակ՝ XIV դ.:

Խորագիր

A Սունեաց փխ. Սիւնեաց: B Խորագիր չիբ. թերթ է ընկել: C Տաղ սրբոյ խաչին կենարարին Քրիստոսի աստուծոյ:

Բնագիր

- 1 B 1—5-րդ տողերը չիբ:
 4 A բազմաշաւիղ:
 6 A Աբրահամինափորձ սարեկաճուղ: B Պահպանված մասը՝ 6-րդ տողի կեսից. «...կա-
 ճուղ ծառ ծաղկեցար»: C սարեկաճուղ:
 7 A «Ղաբանու» բառի դիմաց լուսանցքում ուղղման նշանով «Ղա»-ի փոխարեն ցույց է
 տրված «Բա». այս ուղղումը («Բաբանու») ճիշտ չէ: B Յակոբա: երամեց:
 9 A Ամաղէկամարտ: Մովսէսի: B ձեռինն:
 10 A փարաւոյն: C հերձինապոյտ:
 11 B ճակատն: C ճակատս:
 13 A Շաւիղինաշնորհ: AB ուղեալ:
 14 B ձեղ:
 15 CA նուէր: A յումմեմն: C Քիրամին: խնդիր յումմէ իմն իմաստնոյ:
 17 B 17—22-րդ տողերը չիբ:
 18 A Պէտ:
 19 A կա: սիովնի:

- Անց Սողոմոնեան շընշին փայտին հնաց ճարտարին.
 Սարգին և սաւին նոճ մայրենի խիտ յանտառէ:
 Լրումն աւձինաշարժ զէն յահեկին աջաւորեալ.
 Դէտ ինքն ի լերինն դաշտական՝ ի դէմ Փառանոյ:
 25 Անվարժ յաւանակ, կառք քառանիւթ սրովբէասպաս.
 Ենթակայէ սա ենթակայումն ամբարձունի,
 Միշտ բազկատարած Քրիստոս ի սմա տեսաւորի.
 Սովաւ և հար զպատերազմ, յաղթեաց մահու զաւրեղապէս,
 Գերագոյն զրտաւ հայրապետաց աջ ընդ աջմէ:
 30 Քահանայից պարծանք, ցուպ ի ձեռին խորհրդական.
 Սովաւ պանծալի պայծառանայ կաթողիկէ:
 Սա պրսակ շնորհաց արքունական նըշանադրոշմ.
 Սա դաստիարակ դաւանողաց յերրորդութիւնն.
 Սա հրահանգապետ մաքրեցելոց ջրով և հոգով.
 35 Սա պրսակ փառաց շնորհողին շնորհ երկրրպագուացաւ:
 Սա է ամբոթին, պարիսպ՝ ընդդէմ ճակատողաց.
 Սա միացելոց ի մի մարմին՝ պրսակ ի գլուխ.
 Սա ճարտար բրժիշկ է նեղելոց և վտանգելոց:
 Սա է ախոյեան թագաւորաց և իշխանաց.
 40 Սովաւ զաւրանան ազատագունդք տիեզերաց:
 Սա անպարտելի սուսեր ընդդէմ զաւրավարաց.
 Սա գալոց ընդ ամպրս երկնից՝ կարապետ յառաջընթաց.
 Սա նաւահանգիստ քրիստոսագունդ նորածնելոց.
 Սա հրաժարելոց հոգւոցն ընդ ամպս է առաջնորդ:
 45 Սա է ահարկու յահեղ աւուրն ապրատամբիցն.
 Ի սմա երկրրպագեն խաշեցելոյն խաշողքն ըզնա՝
 Ի խոր խաւար խորին յահեղ փառաց խաշեցելոյն.
 Թագ արքայէ նոյն արփայենից զրելոցն ի կեանս,

21 A Սողոմոնեան: Նախապես՝ «հնար» ուղղված՝ «հնաց»:

22 A Սարգին:

24 A ինքն: AB լերին: A Փառանու: B Փառանոյ: C դաշտանակ Փառանոյ:

25 B 25—26-րդ տողերը չիբ: C և կառք աննիւթ սրովբէասպաս:

26 A էնթակայէ: էնթակայումն: C ենթակունակ բարձրաբերձի:

28 C էհար ըզպատերազմ:

29 B գտաւ:

30 B խորհրդական:

31 A պանծալին: B կաթողիկէ:

32 B պսակ: նշանադրոշմ:

34 BC մաքրեցելոյ: B հոգով:

35 B 35—38-րդ տողերը չիբ:

36 A Սայ:

40 A տիեզերաց:

42 AC գալոց է: A երկնից չիբ: BC ամպս: և կարապետ փխ. կարապետ յառաջընթաց:

43 B նորայծնելոց:

44 A «ընդ ամպս»-ի փոխարեն «լերկինս», որի վրա ուղղման նշան և լուսանցքում՝ «ընդ ամպս»: B հոգոցն:

45 B յաղեղ: ապատամբիցն:

46 A խաշեցելոցն: B երգրպագեն: BC ի սմա փխ. ըզնա:

48 A սոյն: C արփայենից:

- Ահեղակերպ փայլմամբ հուր կիզանող խրնդիր վրիժուց,
 50 Դըպրութիւնք՝ հրաշից դրունք, բացարձակ բանին քակտումն.
 Երկուց վիմատիպ բանին տասնեան տառ պատգամաց:
 Սուր ի սրովբէին ձեռին, դատող ազգին հրէից.
 Ի քեզ ապաւինիմք երկրրպագութս խաշեցելոյն.
 Էին էացելոցս զքեզ փառատրեմք յանմահ ի կեանսն:
 55 Այժմ և յանապազ ձայնիւ երգով զՔրիստոս գովել՝
 Ընդ հար և հոգւոյն ի յանվախճան յաւիտենին:

2. Ստեփանոսի Սիւնեաց եպիսկոպոսի տաղ սուրբ խաչին

- Սըրբոյ խաչին զաւրութիւն վաղագոյն տեսեալ,
 Մարգարէից սըրբոց գուշակեալ:
 Աւրհընեալ է փայտն՝ ընծայող լուսոյն,
 Յորմէ ծագեաց մեզ լոյս, զմեզ լուսաւորեաց:
 5 Տունկ անմահութեան երևեալ պատուական խաչին,
 Փըրկող մեզ յայտնեալ ի թունից աւձին:
 Աւրհընեալ է փայտն՝ ընծայող լուսոյն,
 Յորմէ ծագեաց մեզ լոյս, զմեզ լուսաւորեաց:
 Երկնաւոր սանդուղք ցուցաւ խաչն հողանիւթ բնութեանս,
 10 Բարձրանալ սովաւ ի յերկինս:
 Աւրհընեալ է փայտն՝ ընծայող լուսոյն,
 Յորմէ ծագեաց մեզ լոյս, զմեզ լուսաւորեաց:
 Փառաց աթոռ անեղին երևեալ յերկրի,
 Սըրբոյ խաչին բարձեալ ըզտէրըն տերանց:
 15 Աւրհընեալ է փայտն՝ ընծայող լուսոյն,
 Յորմէ ծագեաց մեզ լոյս, զմեզ լուսաւորեաց:
 Այսաւր ըզտանս կատարեմք լուսազարդ խաչին,
 Որ եղև, ը՛, մեզ փրկութիւն:
 Աւրհընեալ է խաչն հրաշալի փառաբ,
 20 Տերունոյն արեամբըն ներկեալ.

49 B խնդիր վրիժոց: C կիզանաղ:

50—51 BC տողերը չիք:

52 BC Սըրբութիւնք (C Սըրբութիւնք) սրորէից սուրբ խաչ, դատող ազգին հրէից:

53 B երկրպագութս:

54 A քև փխ. զքեզ: փառատրիւ: B փառատրեմք: BC յաւեժ ի կեանս:

55 B 55—56-րդ տողերը չիք: C Այժմ և հանապազ Քրիստոս արհնեալ միշտ յաւիտեան:

56 A յանվախճան: C և փխ. ի: Վերջում որպէս փոխ AC օրինակներում՝ «նոր խորհուրդ կենաց բերումն...» տաղը:

Աղբյուր՝ Զեռ. № 3503, թերթ 234բ—235բ:

Խորագիր—Ստեփանոսի:

3 Զեռագրում՝ «ընծայող»: Ուղղում ենք ըստ վերջին տան կրկնակի:

7 Այս և հաջորդ չորս տների կրկնակները գրված են կրճատ ձևով. լրացնում ենք ըստ առաջին տան կրկնակի:

9 Զեռագրում՝ սանդուխք:

19—20-րդ տողերը նոր կրկնակի տպավորութիւն են թողնում: Իրանք երգի տներից չեն, որովհետև դուրս են ծայրակապի հաշվից:

- Աւրհընեա՛լ է փայտն՝ ընծայող լուսոյն,
 Յորմէ ծագեաց մեզ լոյս, զմեզ լուսաւորեաց:
 Ներգործեցեր յաշխարհի զգիտութիւն լուսոյ,
 Որ եղեր, բ՛, մեզ ճանապարհ կենաց:
- 25 Աւրհընեա՛լ ես, խաչ, պարգևող լուսոյ,
 Ի քէն ծագեաց մեզ լոյս, զմեզ լուսաւորեաց:
 Ո՛վ փայտ կենաց, որ կանգնեալ ի տեղոջ բարձու,
 Բարձեր ըզբարձաւոյն յանցանաց մերոց:
- 30 Աւրհընեա՛լ ես, խա՛չ, պարգևող լուսոյ,
 Ի քէն ծագեաց մեզ լոյս, զմեզ լուսաւորեաց:
 Սըրբեալ ըզմեզ մաքրեսցես ի մեղաց մերոց,
 Որ եղեր սեղան սըրբարար հըրոյն:
- Աւրհընեա՛լ ես, խաչ, ընծայող լուսոյ,
 Ի քէն ծագեաց մեզ լոյս, զմեզ լուսաւորեաց:

Բ Ա Ռ Ա Ր Ա Ն*

- Աբրահամինափորձ — Աբրահամին փորձող. նկատի ունի աստծու կողմից Աբրահամի հավատարմության փորձելը (Ծնունդը, ԻԲ):
- Ամաղէկամարտ — Ամաղեկի կամ ամաղեկացիների դեմ մարտնչող. նկատի ունի Մովսէս Մարգարեի զավազանը, որով ընթացք էր տրվում Ամաղեկի (ամաղեկացիների) դեմ մղվող ճակատամարտին՝ հօգուտ իսրայելացիների (Նւբ, ԺԷ):
- Անէղինաշէն — Անէղի՝ աստծու ստեղծած, աստվածաշէն:
- Անվայրենափակ — Անվայրափակ, անպարագիր, անսահման:
- Աջաւորեալ — Աջ կողմում տեղ գտած:
- Արփայենից — Արփային, արփենի, արեզակնային, եթերային:
- Կառակերտեալ — «Կառք» և «կերտել» բառերից՝ կառաստեղծման իմաստով:
- Շալիլինաշնորհ — «Շալիլ» և «շնորհել» բառերից. ճանապարհ շնորհող, ուղի նվիրող, ուղեցույց-առաջնորդ:
- Սարեկանիւղ — Սարեկ — անծանոթ տունկ. ոստալից, երկճյուղ(°): Հիշված է աստվածաշնչում «սարեկ» ձևով (Ծնունդը, ԻԲ, 13):
- Սէիր — Լեռ Հուդա երկրի մոտ (Յեսու, ԺԵ, 10):
- Փառան — Անապատի անուն (Ծնունդը, ԻԱ, 21 և այլուր). նաև լեռան անուն (Բ օրէնք, ԼԳ, 2):

25 Այստեղից կրկնակր մասամբ փոխվում է:

30 Տողը սղված է. լրացնում ենք ըստ 26-րդ տողի:

33 Կրկնակր մասամբ փոփոխված է:

34 Տողը սղված է. լրացնում ենք ըստ 26-րդ տողի:

* Սույն բառացանկի մեջ տրված են միայն Հայկազյան բառգրքից բացակայող բառերը:

А. Ш. МНАЦАКАНЯН

НОВООТКРЫТЫЕ ТАГИ СТЕПАНОСА СЮНЕЦИ

(Р е з ю м е)

Литературное и научное наследие видного писателя и переводчика VII—VIII вв. Степаноса Сюнеци еще досконально не изучено. Публикация двух его новооткрытых тагов (гимнов), посвященных святому кресту, дает возможность, с одной стороны, составить более полное представление о творчестве этого выдающегося деятеля раннего средневековья, а с другой—уяснить закономерности становления и развития жанра тага, занимавшего важное место в средневековой армянской поэзии.

A. CH. MNATSAKANIAN

LES TAGHS DERNIÈREMENT DÉCOUVERTS DE
STEPANOS SIOUNETSI

(R é s u m é)

L'héritage littéraire et scientifique de l'écrivain et traducteur éminent des VII—VIII siècle Stepanos Siounetsi n'a pas encore fait l'objet d'une étude approfondie. La publication de deux de ses taghs (hymnes) nouvellement découverts consacrés à la Sainte Croix, permet d'une part de se former une idée plus complète de l'oeuvre de cette personnalité éminente du Moyen Age et, d'autre part, d'éclaircir les règles de l'apparition et de l'évolution du genre du tagh qui a occupé une place de choix dans la poésie arménienne médiévale.